

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Rize İlahiyat Fakültesi

ÇOCUK SORUNLARI VE
İSLÂM SEMPOZYUMU

İÇİNDEKİLER

SUNUS.....9

AÇILIŞ VE PROTOKOL KONUŞMALARİ

Prof. Dr. Necati TÜYSÜZ 13
Öner ERGENÇ.....15
Emre SAI İHOĞLU 19

AÇILIŞ OTURUMU

Başkan: Prof. Dr. Ersan BOCLUTOĞLU

BİR MEDENİYET PROJESİ VE DÜNYA GÖRÜŞÜ OLARAK
İSLÂM'IN ÇOCUĞA BAKIŞI 25
Prof. Dr. İsmail Lütfi ÇAKAN.....25
BİR MEDENİYET PROJESİ OLARAK AİLE 33
Prof. Dr. Kemal SANDIKÇI 33
Müzakere: Prof. Dr. Saffet KÖSE.....49
Sorular ve Cevaplar 53

BİRİNCİ OTURUM

Başkan: Prof. Dr. Mustafa BAKTİR

SOKAKTA ÇALIŞAN VE YAŞAYAN ÇOCUKLAR, GENÇLERDE
MADDE KULLANIMI VE BAĞIMLILIĞI 61
Öner ERGENÇ.....61
ÇOCUK ve SİGARA 69
Prof. Dr. Tevfik ÖZLÜ 69
MADDE BAĞIMLILIĞI NEDENLERİ ZARARLARI
VE ÖNLEME KONUSUNDA ÖNERİLER 83
Psk. Ayşin KURTULUŞ.....83
FERT VE TOPLUMUN YETİM VE ÖKSÜZLERE
KARŞI SORUMLULUKLARI 91
Doç. Dr. Cemal AĞIRMAN.....91
Müzakere: Prof. Dr. Sayın DALKIRAN 113

İKİNCİ OTURUM

Başkan: Prof. Dr. Sayın DALKIRAN

İSLAM HUKUKUNDA ÇOCUĞUN ÇALIŞMASI GELİRİNİN
KORUNMASI VE İSTİSMARINI ÖNLEYİCİ TEDBİRLER 117
Prof. Dr. Saffet KÖSE 117
ÇOCUK İSTİSMARINI ÖNLEMEDE İSLAM'IN BİR TEDBİRİ: ÇOCUĞUN
KAZANCININ EBEVEYNE HARAM OLMASI MESELESİ 161

Prof. Dr. İbrahim CANAN	183
ÇOCUK İSTİSMAR VE İHMALİ	183
Yrd. Doç. Dr. Recep ÇİĞDEM	183
GENEL ANLAMDA MAHREMİYETİN KAYNAĞI VE ÇOCUKLARDA CİNSEL İSTİSMARI ÖNLEYİCİ BİR UNSUR OLARAK AİLE İÇİ MAHREMİYETİN ÖNEMİ	199
Yrd. Doç. Dr. Kemal YILDIZ	199

ÜÇÜNCÜ OTURUM

Başkan: Prof. Dr. İbrahim CANAN

İBN MAHLED EL-ATTÂR'IN (ö. 331/943) "AHBÂRU'S-SİBYÂN" İNDKİ RİVÂYETLER ÇERÇEVESİNDE ANNE-BABANIN ÇOCUKLARINA KARŞI SORUMLULUKLARI	213
Doç. Dr. Mehmet EREN	213
BULUNMUŞ ÇOCUĞUN İSLAM HUKUKUNDA HANEFİ DOKTRİNİ'NE GÖRE HAKLARI	250
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Nuri GÜLER	250
VELÂYET VE VESÂYET YETKİSİ AÇISINDAN İSLÂM HUKÛKUNDA KORUNMAYA MUHTAÇ ÇOCUKLARIN BAKIM VE GÖZETİMİ	286
Dr. Şevket TOPAL	286
İSLAM AİLE HUKUKUNDA DOĞUM VE SONUÇLARI AÇISINDAN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDEKİ HAKLAR VE SORUMLULUKLAR KONUSUNA GENEL BİR BAKIŞ	310
Öğr. Gör. Adnan MEMDUHOĞLU	310
Müzakere: Prof. Dr. Mustafa BAKTİR	322

DÖRDÜNCÜ OTURUM

Başkan: Prof. Dr. H. İbrahim ACAR

ÇOCUKLARIN SUÇ ALETİ OLARAK İSTİSMARININ SEBEPLERİ VE ÖNLEMLERİ BAĞLAMINDA ÇOCUKLARIN TECZİYESİ SORUNU	325
Prof. Dr. Ali ŞAFAK	325
ÇOCUK SUÇLARI KONUSUNDAKİ MEVZUATIN DEĞERLENDİRİLMESİ	352
Doç. Dr. Mustafa AVCI	352
ÇOCUK SUÇLULUĞUNUN ÖNLENMESİ VE İSLAM	396
Doç. Dr. Ejder OKUMUŞ	396
ÇOCUĞUN KORUNMASI AÇISINDAN ÂKİLE KURUMU	433
Dr. Kaşif Hamdi OKUR	433
Müzakere: Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ	449

BEŞİNCİ OTURUM

Başkan: Prof. Dr. Ali ŞAFAK

HADİSLERDE ÇOCUK OYUN VE MİZAHİ	459
Yrd. Doç. Dr. Harun Reşit DEMİREL	459

ÇOCUK KÜLTÜRÜ, İZAFELERİ VE İZAFELERİNİN ÇOCUK KİŞİLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	468
<i>Doç. Dr. Sefa SAYGILI</i>	468
ÇOCUKLARIMIZIN YETİŞTİRİLMESİNDE UYGULANACAK SOSYAL PROGRAM BAĞLAMINDA SAN'AT KÜLTÜRÜ VE EĞİTİMİNİN ÖNERİSİ	475
<i>Doç. Dr. Ahmet Saim ARITAN</i>	475
SEMBOOLİK ANLATIMIN FONKSİYON VE GEÇERLİLİĞİ AÇISINDAN MASAL, ÇOCUK VE İSLAM	502
<i>Dr. Halit K. ARFAÇUŞ</i>	502
<i>Müzakere: Doç. Dr. Mücahit ÖZTÜRK</i>	518

ALTINCI OTURUM

Başkan: Prof. Dr. Ali AKPINAR

KUR'ANA GÖRE ÇOCUĞUN KİŞİLİĞİNİN OLUŞMASINDA ANA-BABANIN ROLÜ VE ANA-BABANIN ÇOCUKTAN ETKİLENMESİ ...	522
<i>Prof. Dr. Ali AKPINAR</i>	522
TÜRKİYE'DE ÇOCUK İŞÇİLİĞİ VE HAK-İŞ	528
<i>Osman YILDIZ</i>	528
TELEVİZYON VE BİLGİSAYARIN ÇOCUKLARIN KİŞİLİĞİNE ETKİLERİ	542
<i>Doç. Dr. Mücahit ÖZTÜRK</i>	542
ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN VE DEĞER YAPILANMASINDA TV YAYINLARININ OLUMSUZ ETKİLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	548
<i>Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim BAHADIR*</i>	548
TELEVİZYONUN ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLERİ VE KORUNMA YOLLARI	607
<i>İbrahim TURAN</i>	607
<i>Müzakere: Doç. Dr. Sefa SAYGILI</i>	623

YEDİNCİ OTURUM

Başkan: Doç. Dr. Sefa SAYGILI

OKUL ÖNCESİ DÖNEMDE AİLEDE ÇOCUĞUN DİN EĞİTİMİ	627
<i>Yrd. Doç. Dr. Ahmet KOÇ</i>	627
DİNLER ARASI EVLİLİKLER VE DİN EĞİTİMİ	659
<i>Doç. Dr. Hamit ER*</i>	659
AİLE VE OKULDAKİ DİN EĞİTİMİ-ÖĞRETİMİ FARKLILIKLARININ ÇOCUĞUN KİŞİLİK GELİŞİMİNE ETKİLERİ	672
<i>Doç. Dr. Ramazan BUYRUKÇU*; Arş. Gör. Safinaz ASRİ</i>	672
DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN "7 ÇOK GEÇ" KAMPANYASI	701
<i>Araş. Gör. Ayşe Zişan FURAT</i>	701
<i>Müzakere: Prof. Dr. H. İbrahim ACAR</i>	719

BEKİZİNCİ OTURUM

Başkan: Doç. Dr. Mustafa AVCI

OKULÖNCESİ ÇOCUKLARDA DİNİ TASAVVURLARA PSİKOLOJİK BİR YAKLAŞIM	727
<i>Fatma GÜNDÜZ</i>	727
ÇOCUĞUN İNANMA DUYGUSUNUN DİĞER DUYGULARLA İLİŞKİSİ	743
<i>Doç. Dr. Hasan KAYIKLIK</i>	743
GÜDÜ VE İÇERİK AÇISINDAN ÇOCUK DUALARI VE DUALARA YANSIYAN SORUNLAR	756
<i>Yrd. Doç. Dr. Asum YAPICI</i>	756
ÇOCUKTA DİNİ VE AHLAKİ DUYGULARIN EĞİTİMİ	797
<i>Yrd. Doç. Dr. Şakir GÖZÜTOK</i>	797
<i>Müzakere: Prof. Dr. Ali AKPINAR</i>	808

DOKUZUNCU OTURUM

Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ (Başkan)

HZ. PEYGAMBER DEVRİNDE YETİM VE KİMSESİZ ÇOCUKLAR MESELESİ	811
<i>Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR</i>	811
KORUNMAYA MUHTAÇ ÇOCUKLARIN SORUNLARI	829
<i>Zeki KARATAŞ</i>	829
ENGELLİ ÇOCUK VE AİLELERİNİN SORUNLARININ TESPİTİ VE BUNLARIN ÇÖZÜMÜNDE DİNİN ROLÜ (İSPARTASPASTİK ÇOCUKLAR EĞİTİM VE REHALİBİLİTASYON MERKEZİ ÖRNEĞİ)	851
<i>Dr. Adem EFE</i>	851
ÖZÜRLÜ ÇOCUKLARIN KÜRTÜJ EDİLMESİNE FİKHİ BİR BAKIŞ	883
<i>Dr. Ali İhsan PALA</i>	883
İZMİR BARBOROS ÇOCUK KÖYÜ OLAYININ DÜŞÜNDÜRDÜĞÜ BAZI TOPLUMSAL HUSUSLAR	924
<i>Mehmet Süheyl ÜNAL</i>	924
<i>Müzakere: Prof. Dr. Ali ŞAFAK</i>	944

DEĞERLENDİRME OTURUMU

Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI (Başkan)

<i>Prof. Dr. İsmail Lüfü ÇAKAN</i>	949
<i>Doç. Dr. Ramazan BU YRÜKÇÜ</i>	952
<i>Doç. Dr. Sefa SAYGILI</i>	955
<i>Doç. Dr. Mücahit AVCI</i>	962
<i>Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI (Başkan)</i>	963

SUNUMU YAPILMAYAN TEBLİĞLER

ÇOCUK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ AÇISINDAN İSİM ALMA HAKKI	967
<i>Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ</i>	967
OSMANLI TOPLUMUNDA YETİMLERİN HİMAYESİ VE EYTAM SANDIKLARI	980
<i>Doç. Dr. Tahsin ÖZCAN</i>	980

ÇOCUKTA DİNİ VE AHLÂKİ DUYGULARIN EĞİTİMİ

Yrd. Doç. Dr. Şakir GÖZÜTOK¹

Teşekkür ediyorum.

1- Duygular

Çocuğun eğitiminde dini ve ahlâki duyguların önemli bir yer tuttuğu şüphe götürmez bir gerçektir. Duyguların doğuştan mı geldiği veya sonradan mı kazanıldığı tartışmaları bir yana, duygusal davranışlar ve tutumların zamanla oluştuğu bilinmektedir. Çocukların heyecanları konusunda yapılan araştırmalar, çocuklardaki duygusal gelişimin hem olgunlaşma hem de öğrenme sonucunda gerçekleştiğini, bunlardan hiç birinin tek başına etkili olmadığını göstermektedir.²

Duygusal davranış ve tutumların kişiden kişiye göre değişmesinden dolayı, her dilde duygulara yönelik kavramlar ve tanımlamalar kesin olmadığı gibi, çeşitlilik arz eder. Bu konudaki tanımlar, yazara, zamana, hatta aynı yazarın değişik eserlerinde farklı anlamlarda yer aldığını görmek bile mümkündür.³ Aslında genelde duygular, harekete geçmemizi sağlayan dürtülerdir. Duygu

1 Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Bilim Dalı, sgozutok@yahoo.com
2 Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, 13. Bsk., İstanbul, 1996, s. 47.
3 İbrahim Alaettin Gövsa, *Çocukta Duygusal Gelişim*, Hayat Yay., İstanbul, 1998, s. 13.

kelimesinin İngilizce karşılığı olan emotion'un kökü, "motere"dir. Latince hareket etmek anlamına gelen fiile 1. e. öneki eki nedeniyle anlam bu defa uzaklaşmak olur ki, bu da, her duygunun bir harekete yönelttiği fikrini vermektedir.¹ Frijda (1998) duyguları, verilen belli durum veya olaylara bireylerin verebileceği cevaplar olarak ele alır.²

Duyguları çeşitli şekilde kategorize etmek mümkündür.

Temel duygular (basic emotions) muhtemelen evrensel biyolojik temellere dayanan, bebeklikten gelen ve yüz ifadeleriyle ilişkili ilkel hareketlerden oluşur. Bunların isimleri tipik olarak çocukların ilk öğrendiği kelimelerdir. Korku gibi.

Üst duygular (superordinate emotions), bu gruba olumlu (pozitif) ve olumsuz (negatif) duygular girer; faydalı ve zararlı olayları soyut olarak tanımlar. Çocuklar bunları çevresindeki insanlar ile ilişkilerini ortaya koymak için çok erken çağlarda öğreniyor görünmektedirler. Bunlar; iyi, hoşlanmak, beğenmek ve bunların karşıtı olan kötü, adi ve hoşlanmamaktır.

Tali duygular (subordinate emotions), kültürler arasında veya bir kültürün içinde değişik tarihi periyotlardaki önemli farklılıkları gösterir. Bazı tali duygu terimleri, sosyal ilişkilerin geliştirdiği temel duyguların bir kümesini belirtir. Mesela: Kıskançlık, hem sevilen birini kaybetmenin korkusunu hem de sevilen birinin sevgisini geri çekme tehdidinde kızmayı ifade eder.³

DUYGULAR (EMOTIONS) ¹					
Üst Duygular (Superordinate)	Olumlu (Pozitive)		Olumsuz (Negative)		
Temel Duygular (Basic)	Sevgi	Sevinç	Sinirli	Keder	Korku

- 1 Daniel Goleman, *Duygusal Zekâ*, Çev: Banu Seçkin Yüksel, Varlık Yay., 5. bsk., İstanbul, 1998, s. 20.
- 2 Allan N. Schore, *Affect Regulation and Origin of The Self The Neurobiology of Emotional Development*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, New Jersey, 1994, p. 110.
- 3 Gordon H. Bower, "How Might Emotions Affect Learning?", *The Handbook of Emotion and Memory: Research and Theory*, Edited by Sven-Åke Christianson, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, New Jersey, 1992, p. 7, 8.

İnan Duyguları (Subordinate)	İşki.	İkinci	İstisna	Delâlet
	Düskünlük		Düşmanlık Saygısızlık Kıskançlık	Acı Yalnızlık Suçluluk

Duygular, kendi hayatımıza anlam verdiğimiz çeşitli unsurların gelişimidir. Hayatımız; ihtiyaçlarımız, motivasyon ve ilgilerimiz tarafından organize edilir ve düzenlenir. İnsanın eylemleri, öncelikle biyolojik ihtiyaçlar ve onlara ulaşmak için geliştirilen planlanmış araçlar tarafından motive edilir. İkinci olarak da, sosyal bilincin motivasyonu, gayeleri ve planları yine biyolojik ihtiyaçlar tarafından organize edilir.⁴ Bizi harekete geçiren bu biyolojik ihtiyaçlar, tecrübe ve kültürler tarafından şekillendirilir. Mesela sevilen birinin kaybı evrensel olarak üzüntüye ve yas tutmaya sebep olur. Ancak bu yası yaşama tarzımız, yani duyguların nasıl ortaya konulduğu veya özel anlara saklandığı, tıpkı kimlerin yas tutulacak kadar "sevilen kişiler" arasında yer aldığı gibi, kültürler tarafından belirlenir.⁵

Biyolojik ihtiyaçların harekete geçirdiği ve kültürler tarafından şekillendirilen duyguların fiziksel çevre ve sosyal konteks ile de yakın ilişkisi vardır. Söz gelimi hastalık durumunda veya bir bitkinlik durumunda, kişinin kendi ruhsal yapısı ile fiziki çevrenin desteklediği "ben" ve kendi bedeni ile ilişkilerinde yanlış bir şey vurgu vardır. Bunu gibi, kızgınlık halinde de fiziki çevre veya sosyal bir reaksiyona gönderme vardır.⁶ Görünüşte duygularımızın apaçık ortada olduğu düşünülse de, dikkatlice bakıldığında bir şey hakkında ne hissettiğimizi çoğu kez pek hatırlayamadığımızı veya hissettiğimiz şeyi olup bitenden sonra fark ettiğimizi görürüz. Kişinin kendi iç dünyasında olup bitenin sürekli farkında olması "özbilinç" anlamına gelir. Bu şekilde kendine yönelik bir bilince sahip zihin, duygular da dahil olmak üzere yaşananları gözlemler ve inceler. New Hampshire Üniversitesi'nden psikolog John

4 Bower, a.g.e., s. 4.

5 Goleman, a.g.e., s. 22.

6 Robert I. Levy, "Emotion, Knowing and Culture", *Culture Theory Essays on Mind, Self and Emotion*, Edited by Richard A. Shweder and Robert A. Levine, Cambridge University Press, 1984, p. 221.

mayenin beyanıyla özünü kısaca "kışın ruh halinin" ruh halinin farkında olmakla, onları değiştirmek için harekete geçmek arasında mantıksal bir fark olsa da, bu ikisinin paralel gittiği bilinmektedir. Berbat bir ruh halinin farkında olmak aynı zamanda ondan kurtulmayı istemek anlamına da gelir.¹

Aslında duygu ve heyecanlarımız, "içinde bulunduğumuz duruma göre ortaya koyduğumuz yorumlarımızdır." Konu ile ilgili öne sürülmüş teoriler içerisinde en geçerli olanı kabul edilen "bilişsel teori"nin (cognitive theory) getirdiği açılama budur. Bu teori, hem günlük yaşantıdan örnekler ve hem de deneylerle desteklenmektedir. Bir miktar alkol almış bir kişi, alkolün etkisiyle fizyolojik durumunda bir değişiklik meydana gelmiştir; ancak duygu ve heyecanın türü, kişinin içinde bulunduğu ortama göre farklılık gösterecektir. Bu kişi, eğlenceli bir toplantıda olsa kendini aşırı sevinçli, kasvetli, bir lokantada ise çok çökkün hissedecektir.²

O halde insanın duygularını oluşmasına sahip olduğu biyolojik, fizyolojik durumla birlikte sosyal çevrenin de büyük etkisini rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü tavırları tayin eden faktörlerin en önemlisi, fakat göze görünmeyeni, bir topluluğun kabul edilmiş görüşleri, inanışları ve kıymet hükümlerinin bir bileşimi olan kültürdür. Küçük çocuklar bile kültürün etkilerini hissederler.³ Kültürün en önemli unsurlarını din ve ahlâk oluşturduğuna göre, kişinin tavırlarını belirlemede dini ve ahlâki duyguların oynadığı rol daima göz önünde bulundurulmalıdır.

2- Dini ve Ahlâki Duygular

İnsan davranışlarının bir kısmını "iyi" veya "kötü"; yahut "günah" veya "sevap" gibi yargılarla değerlendiririz. Bu tür yargılara konu olan davranış kalıplarının iyi veya kötü olanları ahlaki

1 Goleman, a.g.e., s. 65-67.

2 Clifford Thomas Morgan, *A Brief Introduction to Psychology*, Second Edition, U.S.A., 1977, p. 240.

3 Sindy L. Pressey, Francis P. Robinson, *Psikoloji ve Yeni Eğitim*, M.E.G.S.B. yay., İstanbul, 1989, c.1, s. 271.

ıptıdan, günah ve sevap kavramları ise dini açıdan değerlendirildiğimiz davranışlardır. Diğer bir deyimle, ahlaki davranışları iyi veya kötü, dini davranışları günah veya sevap olarak değerlendiririz. Bu tarz dini ve ahlaki yargılarla değerlendirdiğimiz davranışlar aslında dini ve ahlaki duyguların yönlendirdiği davranışları ifade eder. Piaget, insanın ahlaki yargılarının gelişimini, duygu kavrayışının gelişimiyle paralellik arz ettiğini söyler. Keza Piaget, duygu gelişiminin son evresinin kişilik ve ahlaki gelişimle aynı olduğunu da kabul eder.⁴ Dini duyguların da benzer bir gelişime gösterdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira din ile ahlak'ın birbirleriyle ilişkilerinin felsefi boyutunu bir yana bırakırsak, yaklaşımları farklı olsa da hemen hemen aynı konular üzerinde durmaktadırlar.

Dini duygularla hareket eden bir insan, karşılaştığı her hangi bir olayı bir de Tanrı'nın varlığı açısından yorumlar ve kendi hayatında "iyi"ye "sevap" kavramını "kötü"ye "günah" kavramını da ekler. Mesela Tanrıya inanan bir insan için yalan söylemek sadece kötü değil, aynı zamanda günahdır; çünkü o kişi, yalan söylemekle sadece içinde yaşadığı topluluk açısından değil aynı zamanda Tanrı huzurunda da bir suç işlediğine inanır.⁵ Dindar insan için din ile ahlak ilişkisinin ayrılmaz bazı yönleri vardır. Dine inanan bir insan, dinin bazı durumlarda ahlakın temelini oluşturduğunu düşündür. İnanan insan, ne zaman "doğru" veya "yanlış", "iyi" veya "kötü" yahut da bir kişinin yapması gereken davranışlar ile yapmamamsı gereken davranışları karşılaştıran bir soru ile yüz yüze gelirse, bunu cevaplamak için dini ve metafizik alana döner. Dindar kişi, ahlaki problemlere cevap için ahlakın temeli saydığı Tanrı'nın vahyine döner.⁶

Görüldüğü gibi kişinin inandığı dini ve yargılarıyla hareket ettiği ahlaki duygularının "kişilik"le yakından ilişkisi vardır. Kişiliği "davranış eğilimlerinin dinamik bir bütünü" olarak tarif ediyoruz. Dini ve ahlaki şahsiyetin meydana gelmesi hem belli bir dönem içinde olur, hem de davranış örneği vermekte bazı çevrelerin rolü özellikle büyüktür. İnsana dini ve ahlaki kişiliğini veren yer,

4 Schore, a.g.e., s. 351.

5 Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1990, s. 247, 248.

6 David L. Lipe, *The Foundation of Morality*, Apologetics Pres, Montgomery, U.S.A., www.ApologeticsPress.org, p. 2.

onun farkını perdesizdir. Aileden büyükler. Öğrenciler. Te birlikte bulunduğu arkadaşları sayabiliriz. Bunların etkileri insan hayatının ilk yıllarında, yani çocukluk ve ergenlik çağında çok büyük olur. Delikanlılık çağının sonunda insan artık dini ve ahlaki şahsiyetini büyük ölçüde kazandığından, daha sonraki yıllarda geçireceği hayat tecrübesi onu fazla değıştirmez.¹

Duygusal iletişimin, anne ile çocuğun yüz yüze diyaloglarında çok sıkı bir bağ ile kurulduğu tespit edilmiştir.² Kohlberg (1963), ahlaki davranışın, çocuğun, anne ve baba ile olan bağlarının etkisiyle çok yakın ilişkisi olduğunu ileri sürer.³ O halde dini ve ahlaki davranışların oluşmasında öncelikle ailenin ve daha sonra sosyal çevrenin etkisi önemli bir yer tutar. Çocuğun küçük yaşlardaki tecrübeleri ileride onun duygularındaki gelişimine etkilerde bulunduğundan, duyguların oluşumu çoğu zaman çocuğun yaşadığı heyecanların aynı kavramlar üzerinde yoğunlaşmasından ve duygusallığı içeren düşüncelerin çağrışımından kaynaklanır. Mesela sürekli annenin sevgisinden, sesinden, hareketlerinden heyecanlanan çocukta anneye karşı en güçlü duygusal ilişki ortaya çıkar.⁴

Çocuklarla yetişkinlerin dini ve ahlaki davranışlarla ilgili yargıları birbirinden farklı oluşu, onların farklı zekâ ve zihni kabiliyetleri arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Şu halde dini ve ahlaki yargı, bir psikolojik gelişme meselesidir. Dini ve ahlaki davranışın öğrenilmesi gibi değerlendirilmesi de zihni gelişmeyle sıkı sıkıya bağlıdır.⁵ Son zamanlarda yapılan çalışmalar, duyguların aynı zamanda beynin birer fonksiyonu olduğunu ortaya koymuştur.⁶ Beynin önemli fonksiyonlarında olan zihni ve zekâ gelişiminin kalıtım yoluyla ebeveynlerden miras alınması, biyolojik açıdan da

1 Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Yay., İstanbul, 1995, s. 17.

2 Schore, a.g.e., s. 109.

3 Schore, a.g.e., s. 351.

4 Gövsa, a.g.e., s. 39.

5 Güngör, a.g.e., s. 29.

6 Marcia K. Johnson and Kristi S. Multhaup, "Emotion and MEM", *The Handbook of Emotion and Memory: Research and Theory*, Edited by Sven-Åke Christianson, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, New Jersey, 1992, p. 33 and cont.

anenin etkisini göstermektedir. Bilindiği gibi zeka, doğuştan gelen ve sonradan kazanılması mümkün olmayan bir yetenektir. Dini davranışlar gibi ahlâki davranış da aynı zamanda bir zekâli davranış demektir. Çünkü insan kendisinin ve başkalarının davranışları hakkında düşünen ve bir takım yargılara varan bir varlıktır.⁷

Bunlara ilave olarak, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi dini ve ahlâki davranışların oluşmasında biyolojik yapı, sosyal çevreyle birlikte, din ve ahlâk ile ilgili inanç ve değerlerin öğrenildiği sosyal ortamın kültürünün belirleyici bir unsur olduğu unutulmamalıdır. Öyleyse dini ve ahlaki davranışlar, kişinin içinde yaşadığı toplumunun öğrettiği davranışlardır ve eğitimle elde edilirler.

3- Dini ve Ahlâki Duyguların Eğitilmesi

İnsanların dini ve ahlaki davranışları, genellikle onların dini ve ahlaki tutumlarına, yani, din ve ahlakla ilgili bilgi ve görgülerine, his ve heyecanlarına dayanır. Eğitim, insanların tutumlarında istendik değişiklikler olarak ifade edildiğine göre, kişinin tavır ve tutumlarında değişiklik ancak ona verilecek bazı bilgi ve görgülere dayanacaktır. O halde çok rahatlıkla, din veya ahlakın temelinde bilgi, duygu ve davranış boyutları olduğunu söyleyebiliriz.⁸

Duyguların bilgi ile ve özellikle de bilginin kültürel yapısıyla çok sıkı bir ilişkisi olduğu artık bilinmektedir.⁹ Çocukların yetiştirildikleri ortamların, dini bir atmosfere büründürülmesi ve dini bilgilerin zenginleştirilmesi için yapılan özendirmelerin, dini ilgileri de beraberinde getirmiş olduğu yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır.¹⁰ Yapılan çalışmalarda, çocukların küçük yaşlardan itibaren bazı dini ibadetleri yerine getirmeye heves ettikleri halde, bu konulardaki bilgi yetersizliğinden dolayı bunu gerçekleştiremedikleri tespit edilmiştir.¹¹ O halde dini ve ahlaki duyguların gelişmesi için öncelikle bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır.

Zira dini ve ahlaki duyguların birer değer hükmü taşıdığı bir gerçektir. Her değer bir bilgi ve bir de inanç yönü vardır. Değer,

7 Güngör, a.g.e., s. 14.

8 Güngör, a.g.e., s. 40.

9 Levy, a.g.e., s. 218 vd.

10 Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, D.İ.B. Yay., Ankara, 1983, s. 80.

11 Yavuz, a.g.e., s. 81, 82.

tecrübe ve arzu mahsulü olduğu için bilgiyle fakat sual mertebem aşan objeye, hazır bulunmayan bir şeyin aranmasına yani "ihtiyaç" a dayandığı için "inanma"yla ilgilidir. Değer mertebeleri yükseldikçe bu nispet değişebilir. Ahlaki değerlerde inanma, bilmeden üstündür. Çünkü orada insanlar arası ilişkilerde söz vermeler, kaideler, emirler, vaatler gibi birbirleriyle karşılaşan insanların izlenimleri ve hayalleri rol oynadığı için bilgi önemli ise de, sözünde durma, kurallı yerine getirme, içi dışı bir olma gibi ahlaki eylemleri gerçekleştiren bütün şartlar ancak inanma temelinde dayanarak kurulabilir.¹

Duyguların bilgi ve inançla ilişkisinin yanında öğrenmeyle de alakalı olduğuna yukarıda değinmiştik. Öğrenme olayının pek çok yönü olmakla birlikte, burada şahsiyet transferi ile model şahsiyete bakarak öğrenmeyi söz konusu edeceğiz. Model şahsiyete bakarak öğrenmede, çocuk bir başkasının davranışlarına bakarak kendisi de taklit etmeye çalışır. Çocuğu model kişinin davranışlarını benimsemeye götüren başlıca iki sebep olabilir: Birincisi, çocuk başka bir şahsın bir takım davranışlar sonucunda iyi şeyler elde ettiğini, bazı davranışların karşılığında ise kötü sonuçlara ulaştığını görür. Böylece çocuk, iyi sonuç veren davranışları yapmaya, kötü sonuç verenleri ise yapmamaya çalışacaktır. İkincisi ise, Çocuk başkalarından gördüğü davranışları sonuçlarına bakmaksızın yaptığı takdirde, bu davranışın mükâfatını görebilir. Büyükler gibi davranan çocuk, büyüklerce hoş karşılanır. Çocuğun gördüğü bu tasvip onu davranışları taklide yöneltmektedir.²

O halde duyguların davranışa dönüşmesinde bilgi ve öğrenmenin, ilk unsur olduğunu görmüş oluyoruz. Bazen bilinen ve öğrenilen bir şey davranışa dönüşmeyebilir. Söz gelimi, sigaranın insan vücuduna zararlı olduğunu bilen bir doktor, sigarayı kesinlikle kullanmaz. Bununla birlikte aynı bilgilere sahip başka bir doktor, rahatlıkla sigara kullanabilmektedir. Ya da yalan konuşmanın hem Tanrı karşısında günah, hem de çevre tarafından kötü bir alışkanlık olduğunu bilen biri, bu davranışı günah işlemek ve kötü bilinmemek için asla yalan konuşmaz. Başka biri ise aynı bilgilere

1 Hilmi Ziya Ülken, *Eğitim Felsefesi*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1967, s. 246.

2 Güngör, a.g.e., s. 43, 44.

bilgiye rağmen, ahlâkî olarak davranılmaktadır. Bilgi ve öğrenmeye rağmen kişinin davranışı ortaya koymasının veya koymamasının nedeni ne olabilir?

Biliyoruz ki ahlâk, bilginin işleminde yapıcı kuvvet vazifesi gördüğü gibi, bilgi de ahlâkî davranışların kontrolünde yapıcı kuvvet görevini görebilir.³ Aslında bizim davranışlarımızı din ve ahlâk sınırları içinde tutan kuvvet, din ve ahlâkî oluşturduğu sağlam bir vicdandır. Zira insan, davranış kaidelerini öğrenmekle değil, belli davranışlar karşısında gösterdiği bir takım heyecanlara –sevinç, keder, nefret vb- sahip olmakla iyi ahlâkî veya kötü ahlâkî olabilir.⁴ Aynı şey dini duygu ve davranışlar için de söz konusudur. Vicdan bir kişiyi bilgi açısından doğru olduğuna inandığı bir davranışı yapmaya sevk eder.⁵ Küçük çocukta vicdan yoktur, fakat çocuğun hayat tecrübesi onda teşekkül edecek olan vicdanın kuvvetini belirler. Vicdan herkeste aynı kuvvette değildir, bazı kimseler büyük bir suç işledikleri halde vicdanları onları fazla rahatsız etmez; bazıları da en ufak bir kabahat işleyince büyük bir suçluluk duygusuna kapılırlar. Vicdandaki bu gevşeklik veya sertlik, özellikle çocuk yaşlarda verilen eğitimle doğrudan bağlantılıdır.⁶

O halde dini ve ahlaki duyguların davranışa dönüşmesi, kişideki vicdanın kuvvetiyle yakından ilişkilidir. Din ve ahlak eğitiminin ideali, dini ve ahlaki davranışlardaki bozukluğu gidermektir. Aslında kişilerin davranışlarındaki bozukluklar, çok defa kişilerle içinde yaşadığı toplumun kıymet sisteminin çatışmasından değil, ferdin dini ve ahlaki şuurunun kusurlarından ileri gelir.⁷

Öyleyse çocukta dini ve ahlaki duygu bozukluğu ile şuur kusurlarının meydana gelmemesi için neler yapmalıyız? Bunları birkaç madde halinde şöyle sıralamak mümkündür:

Çocuğun sağlıklı bir duygusal gelişime sahip olabilmesi için dengeli bir duygusal ortama ihtiyaç vardır. Bu ortamda çocuk gerekli

3 Ülken, a.g.e., s. 247.

4 Güngör, a.g.e., s. 47.

5 Lipe, a.g.e., s. 7.

6 Güngör, a.g.e., s. 59.

7 Güngör, a.g.e., s. 63.

sevgi ve güveni bulabilmelidir.¹ Bunların başında Allah, Peygamber ve iyi anlaklı insanların sevgisi verilmelidir.

Eğitimciler, olumsuz buldukları konularda kötü örnekler sunmamalıdır. Söz gelimi, yalancılık konusunda çocuğa yalancılık örneği vermemelidir. Anne- baba ve eğitimciler, çocukların yanında her vakit dürüst ve samimi olmalıdırlar. Onlara her şeyi olduğu gibi anlatmalı ve kendi hatalarını bile söylemekten çekinmemelidirler.²

Eğitimciler, itaatın imkânsız bir şeymiş gibi ceza vererek daima fena şeylere çekmekten ziyade, çocuğun iyi şeyleri yapmasını beklemek, her söz ve hareketleriyle itaatın kaçınılmaz bir kanun olduğunu ispat etmek ve çocuk başkaldırma hevesleri gösterdiği zaman, önce buna inanmamış, sonra hayret etmiş görünerek bunu sağlamalıdırlar.³

Eğitimciler, çocuklara yanlış vasıta ile doğru yolun bulunamayacağını, hiçbir sağlam binanın çürük temellere oturtulamayacağını daha küçük yaşta öğretmelidirler.⁴

Eğitimciler, ikiyüzlülüğe ve yaltaklanmaya karşı çocuklarda nefret duygusu uyandırmaya çalışmalıdırlar.⁵

İyilik telkini yoluyla çocukların dini ve ahlaki denetimi, belki de bir noktaya kadar ipnotize edilmiş insanın telkinine benzemektedir. Özellikle anneler, çocuğun zihni gelişimi üzerinde hakim bir etkiye sahiptirler. Böylece çocuğuna, devam eden ve gelişen güzel davranışları ortaya koyma arzusunu telkin etmelidirler.⁶

Çocuğun dini ve ahlaki duygularının olumlu bir gelişme göstermesi için sağlam bilgiler ve uygun bir çevre hazırlanmalıdır. Çok iyi bilinmelidir ki, her türlü eğitim ancak seçilmiş bir çevrede gerçekleşebilir.

1 Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Ktb., 13. Bsk., İstanbul, 1996, s. 107.

2 H. Fikret Kanad, *Kısaltılmış Pedagoji*, M.E.B. Yay., Ankara, 1966, s. 147.

3 C. Savard, *Çağdaş Pedagojiden Seçmeler*, Çev: Nejat Yüzbaşıoğulları, M.E.B. Yay., Ankara, 1969, s. 148.

4 Güngör, a.g.e., s. 46.

5 Kanad, a.g.e., s. 147.

6 Savard, a.g.e., s. 158.